

Прегледни чланак

UDK 911.3 Радовановић В.
911.3 Цвијић Ј.
911.3:167/168
Review article**Мирко Грчић****ГНОСЕОЛОШКИ МОДЕЛ КЛАСИЧНЕ АНТРОПОГЕОГРАФИЈЕ
КАО ОПШТЕГЕОГРАФСKE НАУКЕ ПРЕМА КОНЦЕПЦИЈИ
ВОЈИСЛАВА С. РАДОВАНОВИЋА***

Извод: Војислав Радовановић спада међу класике српске антропогеографске школе, а његово обимно дело је актуелно и данас, не само због обиља чињеница прикупљених на терену Македоније и Србије у првој половини и средином 20. века, него и због концепта и метода, као и дубине мисли и логике његових опсервација. Циљ рада је да осветли истраживачка начела класика српске антропогеографске школе, на челу са Јованом Цвијићем, и да размотри модел класичне антропогеографије према концепцији В. С. Радовановића, који представља темељ модерне географије у Србији.

Кључне речи: Антропогеографија, методологија, Јован Цвијић, Војислав Радовановић

Abstract: Vojislav Radovanović belongs to the classics of Serbian anthropogeographic school and his extensive work is topical today, not only because of plenty of facts collected at the territory of Macedonia and Serbia in early and mid XX century, but also for conceptions and methods, as well as depth of thought and logic of his observations. The main goal of this research paper is to shed light on research principles of classics of Serbian anthropogeography, led by Jovan Cvijić and to consider the model of classic anthropogeography according to V. Radovanović, which is representing the foundation of modern geography in Serbia.

Key words: Anthropogeography, methodology, Jovan Cvijić, Vojislav Radovanović

Увод

Да бисмо схватили значај и улогу рада В. С. Радовановића у развоју антропогеографије, потребно је да се осврнемо на почетке и истраживачка начела, којима су се руководили класици српске антропогеографске школе, на челу са Ј. Цвијићем. Они су започели велики научни подвиг – географска испитивање српских земаља и српског народа. Ни једна географска дисциплина није толико нашла одјека у друштву и у научним круговима укључујући и САНУ – као антропогеографија. Јован Цвијић и његови сарадници,

* Рад представља резултат истраживања на пројекту 176017, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

скоро сви су се бавили антропогеографским проучавањима, али В. С. Радовановић понајвише. Тај бескрајно сложени посао наставља се и данас са продубљеном диференцијацијом, суптилнијим и егзактнијим методама.

Предметна и методолошка суштина антропогеографске концепције Јована Цвијића

Географија је дуго сматрана као „око“ историје. Важан покушај да осамостали географско знање учинио је немачки географ Карл Ритер у првој половини 19. века. У последњој деценији 19. века конституисана је антропогеографија као хибридна наука између наука о природи и наука о човеку. Кључне фигуре у време конституисања ове науке били су Фридрих Рацел у Немачкој и Пол Видал де ла Блаш у Француској. Јован Цвијић је први код нас почео да се бави антропогеографијом и одмах је имао да се определи између два концепта у европској антропогеографији – географског детерминизма Фридриха Рацела и географског посибилизма Пол Видал де ла Блаша. Одајући дужно поштовање радовима Ф. Рацела и његовог следбеника Ж. Бриана, Цвијић упућује прекор да они „из људске географије скоро искључују човека“ (Цвијић Ј., 1918). Цвијић је уочио и методолошки недостатак географског посибилизма Видал де ла Блаша и припадника француске «Géographie humaine», који су усмеравали пажњу више на облике материјалне културе – привреду, насеља, куће, путеве и слично, док су их форме социјалне организације мање интересовале, духовна култура још мање, а о религиозним веровањима су често имали погрешне представе.

По Цвијићу, антропогеографија „има посла са компликованим организмом друштва људских и расправља једну од од најтежих тема, које су икад занимале дух човечји: утицај целокупне природе на творевине људске и особине духа народног“ (Цвијић Ј., 1893). В. С. Радовановић додаје и обрнуто – „утицај друштва, људских творевина и остале активности на природу, на целокупну географију света“ (Радовановић В. С., 1957). Овај други смер утицаја данас долази до изражаја у проучавањима животне средине.

Јован Цвијић је још од почетка својих научних истраживања схватио да проблем антропогеографије није у предмету, него у методу. Он је унео методолошки преокрет на пољу антропогеографије тиме што је дескриптивном методу супротставио научно објашњење. Тиме се завршава дескриптивна фаза и почиње експликативна фаза у развоју српске антропогеографије, у којој је Цвијић „отклонио...раздвојеност теорије и емпиријских истраживања“ (Милић В., 1957) и истраживања окренуо „дотоад пренебрегнутом човеку“ (Недељковић Д., 1968). Осим тога, Цвијић је настојао да повеже географска факта и историјске процесе, пазећи да не оде предалеко у географски детерминизам. Познати књижевник Петар Кочић у свом писму Јовану Цвијићу (1909. г.) каже: „Дубоко жалим што нисам по струци гео-

граф и историчар, јер бих боље и савјесније могао искитити ову занимљиву област која има тако поетско име Змијање. Ја сам ушао у занимљив музеум – на сваком кораку сретам све некакве знаке и старине!“. Податке је Кочић, као многи други истраживачи тога времена, црпео из народног сећања о прошлости свога краја и опсервација на терену, по упутствима Јована Цвијића. Цвијић је истицао да у географији вреди једино **генетска метода** јер проучава еволуцију, објашњава постанак облика, појава и процеса. Према В. С. Радовановићи: «Ту лежи преимућство наше антропогеографије и Цвијићеве антропогеографске школе над оном која се развија и влада у другим европским земљама. То се увиђа, и тамо се признаје, као и у Француској, да се у њиховим старим областима, где су извршена и фиксирана врло стара насељавања, не може јасно видети и пратити развитак сеоских насеља, нити објаснити многе друге антропогеографске појаве, већ се може констатовати само крајњи резултат. Тамо се мора да остане на дескрипцији, на простом описивању, а наша се антропогеографска наука развија упоредо и са генетским извођењем у најширем обиму, дакле влада правим научним методама» Затим додаје да су за тридесет година «испитане многе простране области Балканског полуострва и јужнословенских земаља. На основу метода и резултата тих испитивања формирала се наша антропогеографска школа. Ради ових тековина учињени су поред научних и велики физички напори, јер су испитивачи морали кроз и кроз пропутovati све те области, ићи од насеља до насеља и од куће до куће, видети се и разговарати са стотинама хиљада становника, и за своја проматрања стално тражити непосредне и живе изворе» (*Радовановић В. С., 1927*). Скупљање аутентичне емпиријске грађе и факата имало је за циљ: “Разоткрити појаве и карактеристике целокупне конкретне географије људи и насеља, сеоба и етничких процеса, социјалне организације, привредног живота, материјалне и духовне културе, менталитета, и све то довести у везу са географском средином, политичко-историјским и културно-историјским процесом” (*Радовановић М., 2003*).

Специфичности рада В. С. Радовановића у домену антропогеографије

В. С. Радовановић је тежио ка интегралном приступу у антропогеографији, у којем је повезивао у једну целину различите научне дисциплине о односима природе, човека и друштва – не само физичку и друштвену географију, него и природне и друштвене науке. Стога његове радове не треба разврставати по садржини или предметима на физичкогеографске, антропогеографске, етнографске, историјско-географске, већ их треба посматрати као једну целину у систему знања о односима природе, човека и друштва. Тиме је он наговестио системски приступ у географији, који ће после њега развијати М. В. Радовановић и други.

Овде се поставља питање, Зашто је дело В. С. Радовановића до дана данашњег остало актуелно и значајно?

Прво. В. С. Радовановић је важио за најбољег познаваоца дела Ј. Цвијића, и то му је омогућило да се компетентно упусти у усавршавање и модификовање Цвијићевог концепта антропогеографије. В. С. Радовановић је био један од најискренијих поштовалаца и најдоследнијих следбеника Јована Цвијића, што је доказао низом радова о суштини и значају његовог дела, актуелизујући га и бранећи од идеолошки обојених критика, тако да је Цвијићев концепт и дан данас остао модеран и актуелан. Најважнија модификација је пренос тежишта са проучавања етнопсихичких особина које је започео Јован Цвијић, на етнокултурне и етнодемографске особине становништва.

Друго. В. С. Радовановић је одиграо значајну улогу у одбрани Цвијићев концепт антропогеографије у доба смене идеолошке парадигме након Другог светског рата. Наиме, однос човека и друштва према природи дубоко је идеолошки. Антропогеографија је стога погодан канал за идеолошку презентацију и сложено поље за идеолошке конфронтације и провере. После Другог светског рата, завладао је догматски марксизам који се ширио у Источној Европи, поред којег није било места за друге филозофије. Догматски марксизам је филозофија која је хтела да постане свет, не само да објашњава свет него да га мења, и да сама постане реалност. Географски нихилизам који је из њега проистекао, обесмислио је антропогеографију као „мостовску” науку између физичке и друштвене географије, а такође читаву географију као мост између природних и друштвених наука. У таквим условима Цвијићева научна концепција доспела је у опасност да буде одбачена као „буржоаска“ и етикетирана као географски детерминизам. Наиме, „географски посибилизам” је у делима класика антропогеографије, посебно код Видал де ла Блаша и Јована Цвијића, био у ствари географски материјализам ублажен историјским приступом. Тај историзам се манифестовао кроз адаптацију људских група регионалној географској средини. Совјетски етнолог Токарев каже: „Не, историјску тачку гледишта они нису заборављали. Наравно, то није био марксистички историзам: антропогеографима је било страно схватање социјално-економских формација, они нису разликовали типове производних односа, форми сопствености, нису схватили зависност политичке надградње од економске структуре друштва. Али су они у оквирима буржоаског погледа на свет и схватања историје тежили да савесно проуче одређено деловање историјских догађаја на људску културу. То можемо такође рећи о Цвијићу, као и о другим антропогеографима” (Токарев А. С., 1982).

В. С. Радовановић се у таквим условима нашао у ситуацији да брани Цвијићев концепт антропогеографије пред надлазећим географским нихилизмом и да га усклади са дијалектичким и историјским материјализмом. Вредност Радовановићевог концепта лежи управо у томе што он, за разлику од Цвијића, јасније истиче одлучујућу улогу друштвених фактора,

али за разлику од догматског марксизма, не посматра их изоловано од природе, већ комплексно кроз њихове узајамне утицаје.

Можда најзначајнији део његовог научног рада је научна критика дуализма у географији. Полазећи од исконског антропогеографског карактера географије – првобитно науке о околини човека, В. С. Радовановић је повео борбу за географски монизам, јединство и мостовску позицију географије у систему наука. Са тог аспекта настојао је да повеже вертикале географске мисли – физичку географију и антропогеографију, а у оквиру ове друге – духовну и материјалну културу. Та позиција је омогућавала концепт *антропогеографије* као језгра и основе јединства географских наука. Његов рад под насловом „Поводом једног новог прилога проучавању географске средине“ (1952) и опширан теоријски увод у књизи „Основе антропогеографије“ (1959), били су пионирски али веома важни оријентир за српску и ондашњу југословенску географију. Борба за јединство географије коју је започео В. С. Радовановић, добила је подршку међу југословенским географима после његове смрти, на Конгресу географа у Љубљани (1962).

Треће. В. С. Радовановић је са аспекта дијалектичког материјализма изградио антропоцентричну и историчну концепцију антропогеографије. Са тих позиција он је одбацио две крајности у антропогеографији - “географски детерминизам” и “географски nihilizam” и економизам, и трасирао нови концепт, *који се базира на географској (животној) средини*. В. С. Радовановић је дефинисао појам географске средине са аспекта јединства географије. За разлику од физичкогеографске или природне средине, по њему, географска средина подразумева: “*просторни скуп и јединство, узајамну повезаност и условљеност, целокупност физичкогеографских и антропогеографских особина, дакле, географски комплекс одређеног предела*” (Радовановић С. В., 1959, стр. 24). Следствено, реч је о дијалектичком приступу за објашњавање процеса еволуције природних система и социјалних система у оквиру система географске (животне) средине.

Управо „са том друштвеном функцијом, ради познавања географске средине као људског станишта и оквира људског живота, географија је још од почетка, између других најстаријих наука и настала“ (Радовановић С. В., 1952-53). Овим ставом В. С. Радовановић идентификује географију као екологију човека. По речима М. Васовића, регионалног географа: „За нас је од нарочитог значаја да је он обраћао посебну пажњу на удео антропогеног чиниоца у мењању географске средине током векова. Проучавања ове врсте, изузетно ретка у историји наших географских истраживања представљају незаменљив ослонац у сваком научном и практичном закораку у проблематику животне средине, тог крупног проблема савременог света“ (Васовић М., 1977).

Четврто. В. С. Радовановић је пратио и неке методолошке и концептуалне иновације у светској науци после Цвијића, као што је концепт «*културног пејзажа*» америчког географа немачког порекла К. Сауера (1925). У његовој

представи, културни пејзаж се формира по формули: „Култура је агенс, природна средина је медијум, културни пејзаж је резултат“. Другим речима, културни пејзаж је резултат модификовања природног пејзажа услед деловања људске заједнице у складу са својом културом (Sauer, 1925; Mikesell, 1978). Тај концепт представља еволуцију посибилистичког концепта (Грчић М., Грчић Љ., Сибиновић М., 2014) и уклапа се у Радовановићево гледиште о улози човека и културе у формирању културног пејзажа. Радовановићева дела из регионалне антропогеографије, као што су „Јужна Србија“, „Тиквеш и Рајац“, „Шабачка Посавина и Поцерина“, у први план истичу материјалну и духовну културу као чиниоце формирања регионалне индивидуалности. У познијим радовима В. С. Радовановић се све више оријентисао на физичку антропогеографију (географију становништва) и разматрања географског положаја градова (посебно Београда) и државе (ондашње Југославије).

Пето. В. С. Радовановић је у књизи *“Општа антропогеографија – увод у географију људи – физичка антропогеографија”* (1959), изложио гносеолошки модел антропогеографије и трасирао пут за диференцијацију ове компликоване научне области коју данас називамо друштвена географија. Најпре дели географију на две научне области – *општу* и *регионалну*, а затим општу географију дели на *физичку географију* и *антропогеографију*, наглашавајући њихове узајамне везе. Затим дефинише предмет, задатке и методе антропогеографије: “Изучавајући појаве, предмете, процесе људског распрострањења и активности, творевине људске културе, антропогеографија има задатак да их не само описује и проматра, већ и да их објашњава, изнази њихове узроке, факторе и њихове последице. Већ према самом односу између природе и човека, две су врсте антропогеографских фактора: природни и друштвени” (Радовановић В. С., 1959). Отуда “антропогеографија, као друга главна грана опште географије, стоји на средини, али не на граници већ на узајамној вези, споју и условљености између природних наука с једне стране и друштвених наука с друге стране. Зато их антропогеографија узета у целини, без физичкогеографске једностраности, као и без антропогеографског или економскогеографског отцепљивања, и најближе међусобно спаја” (Радовановић, С. В., 1959). Ради одређивања законитости постанка и развитка антропогеографских појава, треба правилно одмерити и одредити однос, удео, карактер и дејство једних и других фактора, “не фетишизирајући природу путем вулгарно – детерминистичког, механицистичког схватања природних фактора, али и не нихилизирајући природу и дејство њених фактора пред утицајем друштвених, историјских фактора у стварању антропогеографских појава” (Радовановић, С. В., 1959).

На основу исцрпне анализе врста и група антропогеографских појава В. С. Радовановић дели антропогеографију на *општу или глобалну* и *посебну или регионалну*. При том као оснивача регионалне антропогеографије означава Јована Цвијића. Општу антропогеографију даље дели на три главна дела:

- а) *Физичку антропогеографију*, у којој се садрже природне, биолошке и демографске основе географије људи;
- б) *Географију културе*, у којој се садрже економске и културне основе географије људи. Из ње се издвојила економска географија.
- в) *Социјалну антропогеографију*, у којој се садрже друштвене и политичке основе географије људи. Из ње су се осамосталиле политичка географија и социјална географија људи.

Закључак

Војислав С. Радовановић је одиграо улогу лидера српске антропогеографске школе у преломним тренуцима њеног развоја - после смрти Јована Цвијића и после Другог светског рата када је дошло до смене идеолошких парадигми у друштву. Интердисциплинарни и интегрални приступ В. С. Радовановића деловао је подстицајно на развој антропогеографије и њених дисциплина, а такође је деловао инспиративно на методолошки развој регионалне географије. Његова дела се одликују систематичношћу излагања и суптилношћу стила и израза, тако да су нашла одговарајући резонанс и у хуманистичким наукама, као што су антропологија, етнологија, културологија, социологија, демографија, хумана екологија, руристика, геополитика, балканологија, историографија и друге.

ЛИТЕРАТУРА

- Влаховић, П. (1982). Уз 25. годишњицу смрти проф. др Војислава С. Радовановића, директора ЕИ САНУ (1894-1957). *Гласник Етнографског института Српске академије наука и уметности*, (XXXI).
- Васовић, М. (1977). Војислав Радовановић – научник, учитељ и организатор научноистраживачког рада. *Гласник Етнографског института Српске академије наука и уметности*, (XXVI).
- Ђурић, В., Костић, М. (1957). Др Војислав Радовановић. *Гласник Српског географског друштва*, XXXVII (1).
- Јовановић, М. (1977). Војислав Радовановић и његов допринос проучавању наше народне ношње. *Гласник Етнографског института Српске академије наука и уметности*, (XXVI).
- Костић, М. (1977). Војислав С. Радовановић. Поводом двадесетогодишњице смрти. *Гласник Српског географског друштва*, LVII (2).
- Костић, Ц. (1972). Сећања на оснивача и првог управника Етнографског института Војислава Радовановића. *Гласник Етнографског института Српске академије наука и уметности*, (XXI).
- Костић, М. (1977). Професор Др Војислав С. Радовановић. Поводом двадесетогодишњице смрти. *Зборник Радова Географског института ПМФ*
- Милић, В. (1957). *Социолошка концепција Јована Цвијића*. Београд. Књижевност, (9, 10), 11-12.

- Недељковић, Д. (1968). *Основни методолошки преокрет у Цвијићевом научном делу*. Цвијићев Зборник. У спомен 100. годишњице његовог рођења. САНУ. Београд.
- Радовановић, В. (1927). *Јован Цвијић и српска антропогеографска школа*. (Предавање на 2. Конгресу словенских географа и етнографа у Вилни, 7. јуна 1927. Штампарија „Јединство“, Библиотека „Воље“, бр. 3. Београд.
- Радовановић, В. С. (1932). *Проблеми антропогеографских испитивања Јужне Србије*. Сепарат из Зборника радова на III Конгресу словенских географа и етнографа у Југославији 1930. Београд.
- Радовановић, В. С. (1952-53). *Поводом једног новог прилога питању о променама и развоју географске средине*. Гласник Етнографског института САН, (I, №1-2)
- Радовановић, В. С. (1953/54). *Јован Цвијић*. Гласник ЕИ САН, (II-III).
- Радовановић, В. С. (1957): *Јован Цвијић*. Гласник Етнографског института САНУ, (II-III)
- Радовановић, В. С. (1959). *Основе антропогеографије*. Физичка антропогеографија. Београд: Грађевинска књига.
- Радовановић, Миљана и Милован (1976). *Шабачка Посавина и Поцерина у антропогеографским проучавањима Војислава С. Радовановића*. Гласник Етнографског института САНУ, (XXV/1976).
- Радовановић, М. (2003): *О научним основама Цвијићеве антропогеографско-етнолошке школе и њеном значају за познавање етничких процеса у српским земљама*, „Глобус“, бр. 28, СГД, Београд.
- Токарев, С. А. (1982). *Научная методология Йована Цвиича и антропогеографическое направление в западноевропейской науке*. Научно дело Јована Цвијића. САНУ. Научни скупови. Књ. XI. Београд.
- Цвијић, Ј. (1893): *Данашње стање географске науке, приступно предавање на Великој школи*, «Наставник», Београд, 1893, св. 3, књ. IV. Државна штампарија с. 1-34, засебног отиска.
- Цвијић, Ј. (1918): *La Peninsule Balkanique*, Arnold Colin, Paris. Српски превод, Београд, 1996.

Mirko Grčić

**GNOSEOLOGICAL MODEL OF STANDARD ANTHROPOGEOGRAPHY AS
GENERAL GEOGRAPHICAL SCIENCE IN THE CONCEPT OF
VOJISLAV S. RADOVANOVIĆ**

Summary

Vojislav S. Radovanović was the leader of Serbian anthropogeographic school in crucial moments of its development - after the death of Jovan Cvijić and after World War II when a change of ideological paradigms in the society took place. Interdisciplinary and integrated approach of V. S. Radovanović supported development of anthropogeography and its disciplines and it was also inspirational for the methodological development of regional geography. His works are characterized by systematic presentation and subtlety of style and expression, so they found appropriate reflection in the humanities, such as anthropology, ethnology, cultural studies, sociology, demography, human ecology, ruralism, geopolitics, the Balkan studies, historiography and others.